Б. Г. КУРЦ,
проф. Київ. І. Н. Г.

ШЛЯХИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ ТА СРСР НА СХОДІ.

I.

Зацікавленість Союзу в східніх країнах поясняти випадає передусім його географічною до них близькістю. Із східніми народами Союз стикається на величезному просторі своїх кордонів, а з західніми лиш незначною мірою. Од деяких східніх країн нас відділяють тільки невеликі водяні простори (напр., від Єгипту, Арабії), зручні й дешеві для сполучення. Взагалі, з усіх культурних народів що-до східніх держав Союз перебуває в географічних умовах ближчих і зручніших, ніж инші европейські держави. Але на боці Союзу є одно негативне з'явище: його країни, що лежать близько до східніх кордонів, не густо залюднені й визначаються малим розвитком промисловости, а тому й зацікавленість і участь цих країн у східніх зносинах до цього пропорційна, тоб-то невелика; навпаки, центральні, промислові й густо залюднені країни Союзу виявляють до економічних із Сходом звязків найбільше цікавости, але через велику далечінь до того суходолом, довіз товарів лягає важким тягарем на їхню дешевину. Крім того, найщільніші маси східніх народів, китайських і індійських, живуть ближче до морського узбережжя, густо його залюднюючи; ці маси до того-ж визначаються сильнішою платоспроможністю, ніж ті, що живуть у глибині суходолу, а тому морським торговельно-промисловим державам дуже зручно своїми торговельними флотами постачати їм товари, що довозити їх морем на багато дешевше, ніж суходолом. А втім, ніхто й нам не міг-би стати на перешкоді, щоб ми урядили свої промислові центри на морських узбережжях і тими самими морськими шляхами (що до того були-б коротші, ніж для англійських, французьких, німецьких і американських суден) постачали товари східнім народам, які густо обсадили береги Тихого та Індійського океанів.

Одно слово, в зносинах із східніми країнами на боці Союзу всі природні переваги, і треба тільки докласти праці, щоб ці умови використати як-найрозумніше та як-найдоцільніше, а в цьому саме й виявляється творчий дух народу.

Союз має на Сході завдання політичні й економічні. За підставу до політичних стає сама суть С.Р.С.Р., яким керує комуністична

партія, а до економічних бажання утворити для цього відповідну базу й такі взаємини, що ґрунтувались-би тільки на добровільній згоді та сприятливих обом сторонам підвалинах.

Обмежуючись тут дослідом лиш економічних звязків, для висвітлення цієї проблеми треба виразно уявити собі їх обсяг та зміст, щоб на цій підставі визначити, в чому мають полягати змагання СРСР на Сході. Тільки поставивши перед собою виразну мету й цілком з'ясувавши собі програму діяння, — можна здійснити її в плановому порядку відповідно до инших завдань держави. Порівняння передвоєнних норм із сучасними в даному разі — найкраща метода, щоб мати правдиві перспективні погляди на минуле й майбутнє та оцінити, оскільки успішно провадиться наша відбудовна праця.

II.

Передусім подамо цифри передвоєнних стосунків між державами в світовому господарстві в галузі зовнішньої торговлі, узявши щорічну середню за п'ятиліття 1909 — 1913 рр. [1]).

У мільярдах франків (франк = 37,6 зол. коп.) зовнішній світовий товаровий обіг дорівнював 192 млрд., з них: 1) Великобританії 26,5 міл. фр. (13,8% всесвітньої торговлі), 2) Німеччини 22,2 (11,6%), 3) Півн.-Амер. Сп. Штатів 19,4 (10,1%), 4) Франції 14,3 (7,4%), 5) Нідерландів 13,0 (6,8%), 6) Бельгії 8,0 (4,2%), 7) Росії 7,0 (3,7%), 8) Брит. Індії 6,1 (3,2%), 9) Австро-Угорщини 6,0 (3,1%), 10) Італії 5,6 (2,9%), 11) Канади 4,6 (2,4%), 12) Аргентини 3,9 (2,0%) й т. и.

Отже, Росія посідала аж 7-ме місце, забираючи лиш 3,7% всесвітньої торговлі.

У торговлі з Азією, що її ввесь товаровий обіг дорівнював 19 млрд. фр. та з Африкою — 4,7 млрд. фр. — перше місце посідала Великобританія, друге — Франція, Німеччина й инші, а Росія — останнє.

Справді з 3,7% всесвітньої торговлі, які припадали на Росію, тільки 0,4% припадало на російсько-східню торговлю, а решта 3,3% йшли на торговлю з Німеччиною й Англією, почасти з Нідерландами, Францією та з иншими.

Инакше кажучи, Росія в східній торговлі брала незначну участь. Коли всю російську зовнішню торговлю взяти за 100 одиниць, то на торговлю Росії з Німеччиною припадало 35, з Англією 17, Нідерландами 7, Францією 5 й т. и., а з усіма східніми країнами — Китаєм, Персією, Туреччиною та инш. — тільки 13.

Отже, кол. імператорська Росія східній торговлі віддавала дуже малу увагу, дарма що були сприятливі географічні умови для співробітництва із східніми сусідами.

---

[1]) Цифровий передвоєнний матеріял цієї статті взято з „Statistischer Atlas zum Welthandels", S. Zuckermann, 1921, Berlin, а сучасний з поточної періодичної літератури (Внешняя Торговля, Советская Торговля, Торговля России с Востоком, Бюллетени Торгпредств та инші).

МІСЦЕ В СЕРЕДНЬОМУ ОБІГУ за 1909 — 1913 рр.

(А. — Англія, А.-У = Австро-Угорщина, Б. І. — Британська Індія, Нім. — Німеччина, Гонг — Гонконг, І. — Італія, Нід. — Нідерланди, Нід. І. — Нідерландська Індія, Ф. — Франція, Сп. Ш. = Півн.-Амер. Спол. Штати, Синг. р. = Сингапурський район.).

№№	Країни: / Місце:	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1	Китай довозив з	Гонг.	Яп.	А.	Бр. І.	С.-Ш.	Нім.	Р.	Бельг.	Синг. р.	Нід. І.
	„ привозив до	Гонг.	Яп.	Р.	Ф.	С.-Ш.	А.	Нім.	Іт.	Нід.	Бельг.
2	Персія довозила з	Р.	А.	Бр. І.	Т.	Нім.	Ф.	Бельг.	А.-У.	Афган.	Іт.
	„ привозила до	Р.	Т.	А.	Бр. І.	Іт.	Нід.	Ф.	С.-Ш.	Оман.	Афган.
3	Туреччина довозила з . . .	А.	А.-У.	Г.	Ф.	Р.	І.	Бр. І.	Бельг.	Болг.	Рум.
	„ привозила до . .	А.	Ф.	А.-У.	Єгип.	Нім.	С.-Ш.	Іт.	Р.	Болг.	Рум.
4	Брит. Індія довозила з . . .	А.	Нід. І.	Нім.	С.-Ш.	Яп.	А.-У.	Синг. р.	Бельг.	Маврик.	Ф.
	„ привозила до . .	А.	Нім.	С.-Ш.	Яп.	Ф.	Бельг.	Гонг.	Кит.	Цейлон.	А.-У.
5	Греччина довозила з	А.	Р.	А.-У.	Нім.	Ф.	Т.	Бельг.	Іт.	С.-Ш.	Нід.
	„ привозила до . . .	А.	Ф.	Нім.	А.-У.	С.-Ш.	Нід.	Єгип.	Бельг.	Іт.	Т.
6	Єгипет довозив з	А.	Т.	Ф.	А.-У.	Нім.	Бр. І.	Іт.	Бельг.	Р.	Рум.
	„ привозив до	А.	Нім.	Ф.	С.-Ш.	Р.	А.-У.	Швайц.	Іт.	Яп.	Т.
7	Японія довозила з	Бр. І.	А.	С.-Ш.	Кит.	Нім.	Нід. І.	Фр. І.-.Кит.	Квант.	Австрал.	Бельг.
	„ привозила до	С.-Ш.	Кит.	Ф.	А.	Гонг.	Квантунг	Бр. І.	Іт.	Нім.	Синг. р.
8	Болгарія довозила з	А.-У.	Г.	А.	Т.	Ф.	Р.	Рум.	Іт.	Бельг.	Нід.
	„ привозила до . . .	Бельг.	Т.	Нім.	А.	А.-У.	Греч.	Ф.	Іт.	Єгип.	Нід.

Инші держави, навпаки, жвавіше обмінювалися із східніми країнами, посідаючи в довозі та вивозі перші місця, як видно з поданої таблиці на стор. 1116 з подвійними назвами, причому горішня означає місце, що його окремі країни посідають у вивозі, а долішня—в довозі.

Коли це саме з'явище простежити за цифрами, то, взявши наприклад Китай, як східню країну, що з нею Росія мала найбільше обороту, матимемо таку низку цифр у мільйонах франків (пересічно за 1909—1913 рр.).

I	Китай довозив на	560,7 м. фр. з	Гонконгу,	а вивозив на	378,9 м. фр. до	Гонконгу.
II	. . .	306,6 . . .	Японії,	. . .	210,4 . . .	Японії.
III	. . .	285,7 . . .	Англії,	. . .	161,3 . . .	Росії.
IV	. . .	154,5 . . .	Бр. Індії,	. . .	139,2 . . .	Франції.
V	. . .	120,9 . . .	Сп. Штат.,	. . .	122,0 . . .	Сп. Штат.
VI	. . .	77,6 . . .	Німеччини,	. . .	62,0 . . .	Англії.
VII	. . .	65,9 . . .	Росії,	. . .	47,6 . . .	Німеччини.
VIII	. . .	42,0 . . .	Бельгії,	. . .	34,2 . . .	Італії.
IX	. . .	28,8 . . .	Синг. р.,	. . .	24,8 . . .	Нідерланд.
X	. . .	22,8 . . .	Нідер. Інд.,	. . .	23,0 . . .	Бельгії.

З наведених що-йно таблиць видно, що тільки в торговлі з Персією Росія стояла на належній височині, посідаючи перше місце. А в торговлі з Британською Індією та Японією її не позначено навіть поміж першими десятьма місцями (вона стоїть на XXI—XVIII та на XXIII—XII місці).

Перевага вивозу над довозом так само здебільша була несприятлива для Росії в її торговлі з східніми країнами, як це видно з такого зведення:

ТОРГОВЛЯ РОСІЇ ЗА 1913 РІК У МІЛЬЙОНАХ КАРБОВАНЦІВ.

№№	Країни	Довіз до Росії	Вивіз із Росії	Загальний обіг	Перевага проти Росії
1	Китай	84,0	31,5	115,5	— 52,5
2	Персія	43,6	57,7	101,3	+ 14,1
3	Туреччина	18,4	35,8	54,3	+ 17,4
4	Брит. Індія	34,6	0,0	34,6	— 34,6
5	Єгипет	5,9	8,7	14,6	+ 2,8
6	Цейлон (за чужоземн. статистикою) .	14,0	0,0	14,0	— 14,0
7	Афганістан	6,3	5,9	12,2	— 0,4
8	Японія	4,8	1,4	6,2	— 3,4
9	Африк. країни	3,0	0,3	3,3	— 2,7
10	Греччина	1,9	6,8	8,7	+ 4,9
11	Болгарія	0,0	2,4	2,4	+ 2,4
12	Корея	0,0	0,2	0,3	+ 0,2
13	Сербія	0,0	0,5	0,5	+ 0,5
14	Нідерл. Індія	0,4	0,0	0,4	— 0,4
	Разом	216,9	151,2	368,2	— 65,7

В ті передвоєнні часи проте можна було тішити себе тим зростанням оборотів східньої торговлі, яке виявлялось проти попередніх років. А втім, як розглянути ближче, при світлі цифр виходило, що инші капіталістичні держави так само збільшують свій східній товарообіг, до того далеко поступінніше ніж Росія, бо остання навсправжки ледві-ледві зберегала своє давніше відносне становище на східніх ринках. Уже тоді можна було спостерегти, як сильно наступає німецька й італійська промисловість. Війна тільки тимчасово припинила рух Німеччини, але Італія йде далі своїм шляхом до засвоєння цих ринків, опанувавши вже турецький.

Підсумовуючи все сказане, ми бачимо, що досягнення царської Росії в східній економіці були нікчемні. Дарма що до початку війни все більше й більше лунало голосів, що потрібно звернути серйознішу увагу на східні зносини, в цілому розвиток східньої торговлі був пропорційний до західньо-европейської, тоб-то не було ще жадних даних, які-б давали змогу твердити, що уряд Росії визнав за потрібне підсилити свої східні зносини і почав віддавати більшу увагу їм, ніж зносинам західньо-европейським, які обіймали до 87% всієї світової торговлі Росії, а на східні припадало лиш 13%.

Але війна, а потім революція знищили й ці невеликі досягнення, і Союзові доводиться мало не наново відбудовувати свою міжнародню економіку.

III.

Союз правильно оцінив величезне політичне й економічне значіння східніх країн у всесвітній політиці й господарстві й працю в цій царині поставив виразно на першому плані.

Доля Сходу й Заходу тісно переплітається. Власне Схід викохав імперіялізм великих держав Европи, поміж ними й царської Росії. Але СРСР додержується цілком протилежних поглядів у царині взаємовідносин народів і під прапором марксизму почав словом і ділом провадити по всьому світу пропаганду комунізму. Проте спроби, до того вперті й методично настійні, здобути комуністичним ідеям панування в західньо-европейських капіталістичних державах досі не здійснилися і не раз, відколи існує СРСР, зазнавали тяжкої поразки. Крім того, сама теза, на перший погляд здавалося-б не заперечна, що пролетарська революція повинна початися в країнах найбільше капіталізованих, невблаганним ходом історичних подій виявила свою неправдивість та недосконалість нашого знання законів економіки, бо капіталістичний лад було повалено, всупереч усім теоріям, не на Заході, а на Сході, власне в Росії, країні порівнюючи відсталій і з мало розвинутою промисловістю. Звідси, не закриваючи очей на дійсність, природньо зробити логічний висновок, що ідеї пролетаріяту легше можна здійснити в східніх країнах, теж слабо розвинених капіталістично. Коли панування західніх держав ослабне

в їхніх колоніях та напівколоніях, це, й собі, призведе до занепаду влади і впливу капіталістів в своїх метрополіях і утворить, нарешті, сприятливий ґрунт для переходу влади з їхніх рук до инших. Так утворюється цілий ланцюг можливостей, що доводить всю вагу для СРСР після довгої й продуманої праці серйозно опанувати інтереси східніх країн. А зацікавити їх можна саме економікою, встановивши тісні, обопільно корисні торговельні й промислові зносини й, певна річ, в розмірах остільки всеосяжних, щоб це виразно відчувалося в народньому господарстві даної східньої країни, а не в таких нікчемних розмірах, як це було за царського уряду.

Погляньмо тепер, що зробив у цій галузі до теперішнього часу Союз, щоб зміцнити економічне єднання з народами Сходу.

IV.

Сучасні досягнення Союзу в зносинах із Сходом своїми розмірами ще менші, ніж були перед европейською війною. Пояснюється це зруйнуванням старої промисловости й забарним ходом її відбудови в умовах зубожілої, через громадянську боротьбу, країни. До того-ж східні зносини почали зав'язуватися не що давно, коли скінчилася громадянська війна.

Зводячи всі дані, які маємо, за останні три роки й порівнюючи їх з 1913 роком, матимемо таку картину повільного розвитку й теперішнього стану радянсько-східньої торговлі.

СХІДНЯ ТОРГОВЛЯ СРСР У МІЛЬЙОНАХ КАРБОВАНЦІВ [1]).

№№		1913 рік	1923/4 р. (передвоєнні ціни)	1924/5 р. (сучасні	1925/6 р. ціни)
1	Персія	101,3	30,0	79,3	78,8
2	Туреччина	54,2	25,2	13,7	27,5
3	Китай		16,3	25,9	35,0
4	Монголія	115,5	3,5	6,4	7,4
5	Урянхай		0,3	0,5	1,3
6	Японія	6,2	15,6	13,8	11,7
7	Єгипет	14,6	2,4	29,2	29,5

[1]) Коли складано цю таблицю ще не опубліковано було всіх даних за 1925/6 р., тому що-до деяких країн довелося обмежитися поки-що знаком запитання, а загальний підсумок зазначити приблизно. Крім того, відповідно до різних способів статистики, трапляються розбіжності в цифрах, але я вважав за краще брати найвищі. Загальна сума лиш по азіятському кордону за 1925/6 р. рахується в 160 міл. карб. (инші дають цифру 180), тимчасом як за 1924/5 р. по тому самому азіятському кордону зібрано 143,5 міл. карб. [Торгово-Пром. Газета № 264, Финансы и Народное Хозяйство № 5 та Советская Торговля № 11 — усі за 1926 рік. Дані за 1924/5 р. взято з Вн. Торг. № 10 (172) й № 15 (172) (про Японію) 1926 р.].

№№		1913 рік	1923/4 р. (передвоєнні ціни)	1924/5 р. (сучасні	1925/6 р. ціни)
8	Афганістан	12,2	1,4	2,1	5,9
9	Болгарія	2,4	0,5	0,3	?
10	Греччина	8,7	0,5	5,8	?
11	Індія	34,6	0,5	9,3	?
12	Цейлон	14,0	0,1	1,9	?
	Разом .	368,2 [1]) (12,7%)	96,3 (15,7%)	188,2 (14,7%)	коло 200 (14,7%)
	Усі країни (европ. й азіятські, що торгують із СРСР)	2.893,2 (100%)	610,7 (100%)	1.295 (100%	1.424 (100%)

Наведена таблиця, безперечно, свідчить про повільний розвиток східньої торговлі, але коли взяти до уваги, що ціни за останні два роки сучасні цим рокам, а не 1913 р., то виходить, що загальний обіг і тепер далеко ще не дійшов навіть до половинного розміру 1913 р. і його можна рахувати тільки до 40 %.

Щоб докладніше й наочніше порівняти ступінь загального розвитку радянської торговлі з Сходом, наведемо підсумки вивозу й довозу по азіятському кордону за ті самі роки в мільйонах карбованців, але всі на передвоєнні ціни і в відсотковому співвідношенні до 1913 року [2]).

СХІДНЯ ТОРГОВЛЯ ПО АЗІЯТСЬКОМУ КОРДОНУ В МІЛЬЙОНАХ КАРБОВАНЦІВ НА ПЕРЕДВОЄННІ ЦІНИ.

Роки:	Вивіз із СРСР	% на 1913 р.	Довіз у СРСР	% на 1913 р.	Разом	% на 1913 р.
1913 р.	99,2	100	146,5	100	245,7	100
1923/4 р.	29,5	29,7	33,0	22,5	62,5	25
1924/5 р.	45,2	45,6	50,4	34,4	95,6	39
1925/6 р.	48,9	49,3	49,5	33,7	98,4	40

Ці цифри показують торговлю лиш на азіятському кордоні, а товари до Туреччини, Арабії, Єгипту, Індії (почасти й до Персії, Китаю та Японії) йдуть через европейську митницю (до Туреччини частина товарів іде й через азіятський кордон); тому ці цифри не обій-

[1]) В цю суму входять ще й инші східні країни: Корея, Нідерландська Індія, африк. країни й Сербія.

[2]) Советская Торговля, № 13 (грудень), 1926 р.

мають цілком усієї східньої торговлі, але, подаючи за всі роки одностійний матеріял, цінні для порівняння. І з цієї таблиці ми бачимо, що східня торговля на азіятському кордоні після повної перерви почала р. 1923/4 швидко розвиватися, досягнувши 25% передвоєнного обсягу, але р. 1924/5 темп її вже зменшивсь, збільшившися на 14%, а р. 1925/6 тільки на 1%. Пояснюється це швидким відбудовним процесом народнього господарства Союзу напочатку та пільгами, що їх з 1922 р. надавано Сходові (полегшення видачі ліценцій, митні, ярмаркові й транзитні пільги). Але негативний баланс східньої торговлі (і перед війною він був такий), також торговлі з усіма европейськими та иншими країнами (з 1920 р. до 1927 р. пасив тільки легальної торговлі був по-над 500 міл. карб., не рахуючи пасиву торговлі пачкарської) примусив радянський уряд з початку 1926 року заборонити довіз східніх непродуктивних товарів.

З другого боку р. 1926-го закінчилося відбудування здатних до продукційної праці фабрик і заводів, старий основний капітал було використано мало не на 100%, і настав час творити цілком „новий світ" підприємств за останнім словом техніки, а це, звичайно, вимагає вже й більше часу й уміння й величезних коштів. Ось чому темп розвитку східньої торговлі р. 1926 сильно зменшивсь, і наступними роками, коли східні зносини стоятимуть так, як тепер, лиш дуже повільно поступатиме наперед. Але р. 1926 у нас є й деякі досягнення, сприятливі для майбутнього. А саме, негативний баланс усієї східньої торговлі цього року зменшився з 15 міл. карб. за 1924/5 р. до 8 міл. карб.; на азіятському кордоні експорт готових виробів збільшився з 12,6 міл. карб. до 25,1 міл., зокрема мануфактури з 5,3 до 14,8 міл., а цукру з 14 до 18,8 міл. карбов.

А втім, загальний хід розвитку східньої торговлі, як уже сказано, показав себе слабким, досягнувши 40% передвоєнних розмірів. Правда, щоб мати правильне співвідношення, цей відсоток треба трохи підвищити, виходячи з того міркування, що частина російської промисловости, яка постачала свою продукцію Сходові, в наслідок революції, одійшла од Союзу, напр., частина цукрової, текстильної – до наших західніх сусідів, здебільша, до Польщі, яка сама тепер ставить перед собою важливе завдання — збувати свої товари морським шляхом або через балканські порти не тільки до країн Близького Сходу, але й до Персії, Індії, Китаю й Японії.

Вираховуючи, в якому стосунку уся східня торговля Союзу стоїть до всієї нашої всесвітньої торговлі, маємо для 1913 р. — 12,7%, для 1923/4 р. — 15,7%, для 1924/5 р. — 14,7% і для 1925/6 приблизно (див. примітку до таблиці) — теж.

Звідси робимо висновок, що питома вага східньої торговлі в союзному товарообороті падає, і це — натурально. Власне, 1923/4 р. дав високий відсоток тільки тому, що це висування було випадкове, спричинилося до нього те, що Зах. Европа й Америка голов-

ною своєю масою ще не поновили тоді з СРСР нормальних торговельних зносин, які тепер розвиваються з більшим успіхом. Через це й приходимо до сумного висновку, що ми повертаємося до відносного передвоєнного становища, не висуваючи східньої торговлі наперед, як це слід-би робити, щоб як-найшвидше перетворити СРСР в країну з широко розвиненою індустрією.

Це, так-би мовити, внутрішні причини неможливости збільшити питому вагу східньої торговлі, але найбільше значіння мають причини внутрішні, і вони також ясні. Полягають вони в тому, що СРСР дійшов пересічно, як гадають, 90—95% своєї передвоєнної продукційности, але не в усіх галузях: в деяких навіть перевищив, а в инших — сильно відстав. Так, цукрова промисловість р. 1925/6 дала до 50 міл. пуд. цукру (р. 1914/5 — 85 міл. пуд.), через це Україна, що вивозила перед війною на східні ринки до 10 міл. пуд. (р. 1911 й р. 1912 по 5 міл. рафінаду й 5 міл. пуд. піску), р. 1924/5 вивезла туди тільки 26 тисяч тон, а р. 1925/6 — 44 тисячі тон. Спиртова промисловість, якщо порівняти з передвоєнною, стоїть теж дуже низько. Вовняна (не рахуючи тієї, що відійшла до Польщі та инш.) р. 1925/6 виробила тільки 27% передреволюційної кількости пряжі; збір мериносової вовни в СРСР дійшов лиш 11% збору 1913 р., а грубої й напівгрубої коло 75%, причому 44% сами селяни використовують вдома для кустарництва. Праця бавовняних підприємств теж не розвинулася до колишніх норм, і Союз вивіз до Сходу р. 1924/5 тільки 1 тисячу тон бавовняних матерій, р. 1925/6 — до 4 тисяч тон, а р. 1913/4 ми до самої лиш Персії вивезли 562 тисячі пуд. бавовняних тканин й т. п. [1]). До всього цього треба ще вважати на приріст людности (що-року не менше, як 2%), через що навіть те, що раніш вивезли-б як зайве за кордон, тепер доводиться кидати на внутрішній ринок, щоб заспокоїти щоденні потреби місцевої людности радянських республік. Нарешті, крім недостачі товарів, їх висока собівартість (у січні 26 р. світові ціни на 29% були дешевші од радянських) та великі організаційні й транспортові видатки — усе це є основні причини того, що Союз мало пробивається у східню економіку [2]).

Але коли-б ми навіть всіма сторонами (певна річ, відповідно до теперішньої радянської території, числа людности й сучасної світової техніки) досягли передвоєнних лишків товарів, собівартости й транспортування, — ефект мали-б проте дуже малий, а власне Союз спромігся-б тоді в своїх східніх зносинах дійти тільки того нікчемного відсотку участи, який був характерний для нього перед війною: 12,3% російського всесвітнього обігу і лиш 3,6% всесвітньої східньої торговлі.

---

[1]) Гуртова продукція цензової промисловости в натуральному виявленні за 1925/6 р. у %% до 1913 р. була: нафта 90%, гас 86,4, бавовняні тканини 89,1, сіль 73,8, цукровий пісок 76,4, сірники 106,6.

[2]) Наприклад, р. 1925/6 СРСР брав участь у всьому імпорті Персії тільки на 15%, а Росія 1913 р. на 55%; в експортовій торговлі Персії СРСР дійшов проте 50%, а Росія 1913 р.—66%, але, як відомо, великий експорт перських товарів при малому імпорті тільки збільшує величину нашого від'ємного балансу.

Певна річ, це зовсім не відповідає тому призначенню, яке повинен і може мати Союз у господарстві східніх народів.

V.

Можливі розміри наших економічних зносин з країнами Сходу треба мислити в зовсім инших обсягах, що в багато раз перевищують цифри передреволюційного періоду. Точно визначити їх, звичайно, не можна, але можна мати про них уявління, виходячи з передвоєнних даних світової торговлі, як видно з нижче наведеної таблиці.

ТОВАРООБІГ ОДНОГО РОКУ ПЕРЕСІЧНО ЗА 1909 — 1913 рр. В МІЛ. ФРАНКІВ.

№№	Країни	Світовий обіг.	% до всесвітнього обігу	% участи Росії в торговлі даної країни	Людність в сучасн. державних межах: в міл. душ і густість на 1 кв. кіл.
1	Туреччина	1.540	0,8	7,5	13 міл. 17 душ
2	Персія	434	0,2	50	10 „ 6 „
3	Китай	3.039	1,6	9	440 „ 40 „
4	Корея	193	0,1	1	18 „ 83 „
5	Японія	2.685	1,4	0,7	58 „ 151 „
6	Гонконг	1.467	0,8	—	0,6 „ 612 „
7	Філіпіни	484	0,3	—	11 „ 36 „
8	Сингапур. район	2.190	1,1	—	0,9 „ 213 „
9	Франц. Індо-Китай та Індія . .	263	0,1	—	19 „ 25 „
10	Сіям	458	0,2	—	9 „ 18 „
11	Нідерл. Індія	1.750	0,9	—	50 „ 33 „
12	Брит. Індія	6.150	3,2	1,2	320 „ 68 „
13	Цейлон	596	0,3	6,2	4 „ 68 „
	Разом Азія . . .	21.250	11,5%	—	—
14	Єгипет	1.451	0,8	2,2	14 „ 14 „
15	Туніс, Алжир, Мароко	669	0,4	1,5	13 „ 12 „
	Разом Африка .	2.120	1,2%	—	—
16	Болгарія	321	0,2	1,3	5 „ 48 „
17	Сербія	193	0,1	0,5	12 „ 48 „
18	Греччина	291	0,1	13	5 „ 43 „
	Разом Европа .	805	0,4	—	—
	Загальний підсумок східньої торговлі	24.175	13,1%	3,6%	1000 „ — „
	Всесвітня торговля	183.742	100%	3,7%	1838 „ 14 „

До цієї таблиці заведено балканські країни, бо вони належать до Близького Сходу, але з другого боку в ній поминуто деякі східні країни, напр., Афганістан (людности 6 міл., густість 10 душ, але з невеликим торговельним обігом — 30,3 міл. франків), а втім (беручи на увагу трудність точних підрахунків у світовому мірилі) маємо досить виразну картину східньої всесвітньої торговлі та участи в ній Росії 1909 — 1913 рр.

Взагалі треба визнати, що східні народи малу брали участь у східній торговлі, а це, звичайно, пояснюється малою їх платоспроможністю. При цьому Росія не спромоглася достатньою мірою охопити навіть можливий ринок: китайський ринок охопила ледві десятою часткою, турецький — значно менше, инші — ще слабше, а найдальші зосталися зовсім по-за її впливом. Грецький ринок пощастило більше затягнути до товарообігу — на 13%. Усю иншу частину ринків захопили инші держави, тоб-то 90% китайського, 92% турецького, 97% єгипетського, 99% японського та 100% инших. Один лиш перський ринок Росія засвоїла достатньою мірою, на 50%, але й то, як-би краще поставити справу, можна було-б ще більше пробитися в нього.

Усе це доводить, що в східніх країнах ще за передвоєнних часів Росія могла-б знайти для своєї продукції незмірно більше місця, ніж це було в дійсності. Але малосилий уряд, позбавлений народньої підпори, завсіди перебував підо впливом та побоювався імперіялістичних держав, а найбільше Англії, не давав народові в колективній, громадській праці широко розгорнути продукційні сили країни й щільніше звязатися з східніми господарствами.

Коли вже тоді східні країни становили для нашої промисловости такі ринки, що мали для російської продукції місткість надто велику й навіть безмежну, то в майбутньому, в міру культурного розвитку цих країн і зростання їхньої промисловости, їхні потреби в обміні не тільки не зменшаться, але навіть збільшаться.

Адже культурні европейсько-американські народи, що утворили держави з найдужче розвинутою промисловістю, провадять між собою товарообмін незрівняно жвавіший (80%), ніж з азіятськими та иншими не механізованими народами (за 1909 — 1913 рр. товарообіг був: Европи 61,2%; Азії 9,9%; Африки 2,4%; Америки 19,8% та Австралії 2,4%). А тимчасом азіятсько-африканські народи становлять головну масу земної людности, і, коли вони розів'ють у собі потреби користуватися з усіх благ культурного життя, Союз, як близький їх сусіда, знайде ще ширший простір, щоб провадити з ними обмін. Инакше кажучи, якщо тепер східні ринки безмежні для збуту товарів Союзу (доводить це торговля чужоземців), не вважаючи на малу платоспроможність їхньої людности, то в майбутньому місткість цих ринків зросте ще більше.

Щоб поставити ясно питання, треба тут, хоч коротенько, спинитися на нарисі сучасної економіки східніх країн, порівнюючи їх з Европою.

Приклад разючого економічного розвитку Японії за останні 25 літ не має собі рівного в світовій історії. На очах одного покоління Японія од натурально-реміснічого господарства перейшла до фабрично-заводського, а тепер із стадії промислового капіталізму вступає в стадію фінансового. Її розвиток не тільки не зменшив торговельних зносин з нами, а, навпаки, далеко перевищив передреволюційні норми, яскравий приклад того, що збудження східніх народів спричиниться не до скорочення, а до поширення до величезних розмірів світового обміну. З усіма країнами Японія складає торговельні умови і з своїми товарами пробивається на ринки чисто всіх частин світу.

Китай за той саме час тільки підготувавсь до „імперіялістичного" скоку. У Китаї немає тепер жадної галузи промислового підприємства, щоб на чолі його не стояли китайці. Вони проводять залізниці та инші шляхи сполучення, утворюють гірничі підприємства, будують фабрики, заводи, закладають банки, бувши прекрасними майстрами в провадженні банкових операцій. Досвідчені чужоземні комерційні спостережники заявляють, що китайський внутрішній ринок за мирних нормальних умовин може поглинути чужоземних товарів вдесятеро більше, ніж тепер. Китайці, що масами переселюються за кордон, присилають додому величезні заощадження. В Індо-Китаї 80% підприємств у китайських руках. Сингапур — центр китайського ділового життя.

Індія за війни 1914 — 1918 рр. і після неї так економічно зміцніла, що ця перлина в англійській короні починає полискувати такими лиховісними блискавицями, що англійцям стає моторошно. Дешева індуська текстильна промисловість, напр., уже зломила англійську. Дуже позначна річ те, що ярмарок у Липську (Leipzig) 1926 р. одвідало 580 покупців з Індії.

Персія, як і Туреччина, утворюють національне виробництво. Часто енергійно змагається за вільну економічну діяльність республіканська Туреччина, напружено використовуючи для своєї мети чужоземні капітали й конкуренцію держав.

А в цілому вся Азія за минуле десятиліття починає виступати на світовому ринку важкою, монолітною, де-далі розмашнішою ходою, особливо випираючи Европу.

Справді, Азія 1913 р. брала участь у світовій торговлі на 10%, 1920 р. — 13%, 1921 — 1923 рр. вже на 14%. Це свідчить за велетенське зростання Азії, що його темп не можна рівняти з попереднім повільним зростанням Европи. Та це й зрозуміло, бо Азія повними пригорщами черпає в старої Европи та молодої Америки готову науку й техніку, щедро вигодовуючи їх европейсько-американськими-ж-таки капіталами.

Ось порівняльні дані зростання трьох найбільших країн Сходу.

Країни	Відсоток участи в світовій торговлі:		На душу людности припадає обігу з $\frac{\text{довозу}}{\text{вивозу}}$ в німецьких марках:	
	1913 р.	1923 р.	1913 р.	1923 р.
Брит. Індія . . .	3,5	3,6	$\frac{7,3}{10,7}$	$\frac{9,4}{15,0}$
Китай	1,8	2,7	$\frac{4,1}{2,9}$	$\frac{7,2}{5,9}$
Японія	$\frac{1,7}{7,0\%}$	$\frac{3,4}{9,7\%}$	$\frac{28,8}{25,0}$	$\frac{72,3}{52,7}$

А зростання світової торговлі на суходолах наприкінці 1925 р., порівнюючи з 1913 р., було таке: Европа 82%, Африка 92%, Австралія 109%, Америка 118% і Азія 126% їхньої передвоєнної торговлі, тоб-то найвище збільшення бачимо в Азії, зменшення — в Европі.

Але, як узяти кількісний стосунок, то на Европу припадає ще більша частина світової торговлі (1913 р. — 68,1%, 1925 р. — 58,6%; а заокеанські країни дають 31,9% і 41,4%).

Світова-ж торговля 28 країн показується в такому розвитку, якщо рахувати на мільярди доларів і поминути рік світової кризи 1920 — 1921 р.

Роки	Сучасні ціни	Передвоєнні (орієнтовні) ціни
1913 р.	33,9 — 100%	33,9 — 100%
1923 р.	39,9 — 118%	27,0 — 80%
1924 р.	44,6 — 131%	30,3 — 90%
1925 р.	50,4 — 149%	33,6 — 99%

Із зазначених сум, вилучивши східні країни з Греччиною, матимемо в мільйонах доларів:

Роки	Брит. Індія	Китай	Японія	Єгипет	Греччина
1913 р.	114	59	56	24	5
1923 р.	192	135	176	58	26
1924 р.	108	95	114	29	13
1925 р.	187	119	166	47	17

Ця табличка свідчить, що східні країни вдвоє-втроє збільшили обороти, одна лиш Індія в півтора, причому Японія, випередивши Китай,

наздоганяє Індію. А европейські держави відстають од цього східнього шаленого темпу розвитку, і тільки Сполучені Штати змагаються з Сходом. Щоб угрунтувати це твердження, подамо зведення торговлі найголовніших европейських і американських світових країн, включаючи сюди для порівняння й Японію з її найшвидшим темпом розквіту.

ТОРГОВЛЯ ГОЛОВНІШИХ КРАЇН У ПЕРЕДВОЄННИХ РОЗЦІНКАХ У ВІДСОТКОВОМУ СТОСУНКУ ДО ЇХНЬОГО ОБОРОТУ 1913 Р.

Країни	1913 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.
Японія	100	129	153	183
Сполуч. Штати .	100	134	140	149
Канада	100	115	111	123
Франція	100	97	108	109
Англія	100	89	97	96
Німеччина . . .	100	49	58	72
СРСР	100	17	26	38

Отже не підлягає сумніву, що, з одного боку, зростають східні країни, а з другого, — слабшає Европа. Звідси випливає висновок, що Союз у майбутньому повинен базуватися на торговлі не з Европою, а з Азією, якщо СРСР змагається посісти відповідне до його ресурсів місце в світовому господарстві.

А що ми бачимо в дійсності?

Наша зовнішня торговля 1926 р. дійшла тільки 40% передвоєнної, европейська 87%, а світова 99%. Світова торговля в цілому 1926 р. ще дужче зміцніла, ніж 1925 р., і деяке спостережене зменшення цінности оборотів поясняти випадає зниженням світових цін (на 7%), отже на кількості світова торговля збільшилася. А ми плентаємось позад усіх, не кажучи вже за країни Сходу. Наше виробництво, як сказано вгорі, в цілому ще не дійшло передвоєнного (90—95%), а світове виробництво вже переступило його, напр., криця на 19%, нафта по-над 100%, пшениця 18%; нарешті, в нас, згідно з індексом, ціни підносяться, а за кордоном нижчають [1]).

Усе це показує, що Союз має зчинити жорстоку боротьбу, щоб пробитися на зовнішні ринки.

Обрати шлях найменшого опору — це значить іти назустріч Европі з її занепадом (продукція її дорівнює 32% замість 43% перед війною), а як не лякатися труднощів — треба рішучо братися до поширення зносин із Сходом.

[1]) М. Кауфман, „Экономич. Обозрение", 1926, №№ 8, 12.

Але, поставивши собі завдання поширити радянсько-східні зносини, не слід виходити з передвоєнних норм обміну царської Росії, таких невеличких, що чужоземці справедливо вважали наче-б вони більше, ніж росіяни, зацікавлені у торговлі з Сходом, а треба будувати планову працю на широких всеосяжних основах майбутнього обміну, які випливають з вищенаведених тенденцій розвитку світового господарства.

Щасливо розвязавши це завдання в зазначеному напрямку, матимемо незчисленні добротворні політично-економічні здобутки. По суті це є завдання величезної ваги, негайности й труднощів.

Важливість його диктує, по-перше, конечна потреба того, щоб СРСР розвинувсь у широкий союз республік з добре розвинутою індустрією, з численною робітничою класою, а по-друге, потреба здобути на Сході не тільки моральний, але й економічний авторитет. Коли східні люди навіч побачать дешевий добрий союзний крам і користуватимуться з нього, як з найпотрібнішої до вжитку речи, тоді лиш усі переваги радянського ладу стануть для них виразні й вони сами зроблять з цього логічний і фактичний висновок.

Негайність подиктована тим, що час працює тепер не на радянську економіку, а проти неї: наша зовнішня торговля розвивається мляво, а чужоземці все глибше та глибше пробиваються в господарство східніх країн, закріпляючи в їх незайманому ґрунті капіталістичні форми господарства та все типове оточення капіталізму й утворюючи тим, — що має особливу вагу, — потужну багатомільйонову східню торговельно-промислову класу. Ця класа, що правда, тепер ворогує з чужоземцями, але ця ворожнеча по суті є національно-буржуазна, а не національно-пролетарська. Ця класа потроху виковує на Сході такі твердині своєї буржуазно-класової влади, що робітничій класі так само тяжко буде добитися, щоб запанували її ідеї, як і в сучасних сильно розвинутих капіталістичних державах. Ось чому саме цей процес капіталізації Сходу примушує нас не відкладати на далеке майбутнє організацію радянських торговельно-промислових звязків із східніми народами, а, навпаки, якомога швидше взятися до того, щоб їх поширити, щоб радянська продукція пробилася в саму гущу східніх господарств, спонукаючи тим самим східні народи засвоювати основи не капіталістичного, а радянського державного господарства.

Нарешті, труднощі утворити дужу союзно-східню промисловість випливають з того, що справа ця нова, а до всього й коштів на її здійснення бракує. Будь-що-будь, деякі спроби посереднього характеру зроблено й тепер робляться, наприклад, проведено семиріченську залізницю, добудовано величезну гуту в Дагестані, збудовано текстильні фабрики в Туркменістані й Узбекістані, але не в прямому порядку, щоб їх продукцію постачати власне східнім ринкам. Що справа ця нова, то доводиться дуже пильно розробити

матеріяли про те, де можна будувати заводи, переважно на окраїнах Союзу, близьких до місць природньої енергії, сировини, збуту й вироблення ходових на Сході товарів, пристосувавши до цього спеціяльні машини. Промислове відживлення кордонів призведе до того, що там густо осяде енергійна радянська робоча людність, і тим швидше безпосередньо з'єднається вона із східніми масами і тим швидше знайде шляхи до найкращого обопільного порозуміння та співробітництва.

Уся ця справа нова й тому здійснити її в плановому порядку важко, причому, звичайно, найбільше труднощів завдає необхідність витратити певні кошти на те, щоб перевести в життя цю програму утворення союзно-східньої промисловости. Адже вона вимагає одночасно коштів не тільки на будову цілком устаткованих заводів і фабрик, але й на заготівлю сировини, напр., розвід цукрових плантацій у Сибіру, Киргизії, збільшення бавовняної площі й т. п., а найголовніше на вдосконалення транспорту. Добре налагоджений транспорт — це половина успіху, а тимчасом саме перевозові засоби в радянсько-східніх зносинах, особливо поблизу від східніх кордонів стоять на дуже низькому рівні, а в деяких окраїнах на них є самі лиш натяки. Але самим відновленням хатніми („господарчими", мовляв) засобами в передреволюційних тільки розмірах союзної промисловости й транспорту не можна осягнути позначених вище успіхів в економіці східніх господарств.

Тут потрібен зовсім инший підхід!

VI.

До утворення східньої промисловости СРСР, зокрема України, є три шляхи: 1) закордонна (чи зовнішня) позика, 2) соціялістичне нагромадження й 3) концесії.

Мільярдова позика допомогла-б здійснити грандіозні своїм задумом і наслідками плани східньої програми промислового будівництва, але, по-перше, тепер ніхто позики Союзові не дасть, а по-друге, через те, що правильна планова установка цієї програми на всеньку її широчінь дуже складна, Союз не може зважитися взяти на себе зобов'язання перед капіталістами.

Соціялістичне нагромадження — шлях забарний, обчислений на десятки років, причому соціялістичне нагромадження треба витрачати передусім на завдоволення внутрішніх найперших потреб: на освіту, шляхи сполучення, переселення, то-що.

Лишається середній, так-би мовити, шлях — концесійний, який і треба використати в як-найширшому обсязі, взявши під увагу невеликий, що правда, набутий уже досвід Головного Концесійного Комітету. За допомогою концесії СРСР притягнув-би необмежене число чужоземних промислових капіталів до нашої країни, втягнув-би сюди й затаєний тепер приватний радянський капітал. Ці концесії,

які мають за прямé призначення виготовляти продукцію для східніх країн, допомогли-б утворити кадр пролетаріяту на непромислових окраїнах; застосувати вдосконалену чужоземну техніку; притягти до нашого промислового життя найкращих закордонних фахівців з даного виробництва; підготовити через них радянських робітників; наслідком спеціяльного вироблення концесійної продукції на вивіз, створити можливість всі товари радянської продукції кинути на внутрішній ринок; підсилити експорт, що дав-би нашій торговлі активний баланс; збільшити доходи скарбу (податки, участь у прибутках), так само поширити шляхи сполучення; і, нарешті, опанувати ринки Сходу, показавши, як треба творити зразкову східню продукцію й просувати її до східнього споживача. А остаточний здобуток, коли скінчаться концесійні терміни, був-би той, що Союз зробився-б власником мільярдових, зразково поставлених, удосконаленими машинами встаткованих, підприємств з налагодженим виробництвом і збутом.

При цьому в Европі й Америці тепер можна спостерегти надзвичайно сприятливе для Союзу з'явище: капіталісти шукають, де-б їм прикласти свої капітали, і радніші перенести їх до першої-ліпшої країни, аби знайти там добрий ґрунт для свого існування. За світової війни та після неї багато капіталів перейшло до Африки, Індії, Японії, а останнім часом бачимо наплив їх до Туреччини. І це треба особливо відзначити — на переселення йде не фінансовий, а промисловий, ба навіть основний капітал. Так, польські промисловці переводять своє металургійне (гамарське) й спиртове заводське встаткування з Польщі до Туреччини. Нам відомі так само численні випадки, коли американці, німці, бельгійці та инші чужоземці встатковують підприємства в Зах. Китаї, Монголії, не кажучи вже за Манджурію, в Афганістані, Персії, то-що.

Американські та европейські заводчики й фабриканти, діставши завдовільні для них сталі пропозиції, безперечно, перейшли-б працювати до СРСР, щоб виготовляти продукцію на ринки Сходу. Від цього Союз мав-би таку користь: чужоземці, переконавшись, що СРСР сам з успіхом запорожнює близькі до нього східні ринки своєю (концесійною) продукцією, перестали-б так уперто пнутися до східніх країн, суміжних з нашими на суходолі й морі кордонами, проводячи залізничі й бруковані шляхи, телеграф, утворюючи автомобільний і повітряний звязок (Пекін—Урга, Індія—Афганістан, Сирія—Персія, Туреччина — Персія й т. и.) і тим самим міцно й напевне застерегаючи своїй продукції на цілі десятиріччя ринки цих районів.

Певна річ, мають концесії й свої від'ємні сторони (концесії конкурують з державними органами, концесіонери вивозять зиск, суми на встаткування), але, безперечно, для швидкого розвитку в належних розмірах нашої торговлі з Сходом і тим самим для успішної боротьби з напливом чужоземних товарів у східні країни — перевага концесій безумовно очевидна.

А втім концесійні капітали йдуть до нас мляво, через недовіру до СРСР, що понаціоналізував колишні концесії й чужоземні підприємства в царській Росії [1]). До того дістати в нас концесії важко. До 1926 року у нас було концесій: 29 німецьких, 21 англійська, 13 американських і 54 з инших країн, разом 117 (з них торговельних 33, обробної промисловости 23, гірничих 21 й т. п.), але з передгаданим розгорнутим капіталом максимум до 140 мільйонів карбованців і до 75 тисяч робітників, отже значіння концесій у загальній продукції радянського господарства нікчемне. Тому, щоб притягти до спільної праці поважних концесіонерів треба втворити відповідні умови і для Союзу, і для концесіонерів.

Перша умова — це, безперечно, складання торговельних договорів із східніми країнами. Постійні хитання (регулювання) в торговельній політиці з східниками, то дозволи, то заборони, сильно руйнують комерційні розрахунки східніх купців, нервують їх, як довідуємося про це з перської та турецької преси. Ми довго не могли скласти постійних торговельних умов з Туреччиною (12. III. 1927 р.), не маємо їх досі з Персією і — це — натурально, через те, що не можемо дати їм поцінних і в достатній кількості потрібних товарів в обмін на їхні сільсько-господарські продукти. А маючи вже реальні підстави, щоб виробляти по концесійних підприємствах СРСР товари для збуту на Схід, можна було-б легше вмовитися й стати за головного споживача східньої сировини та й переробляти її на наших (концесійних) фабриках і заводах, щоб готові вже фабрикати вивозити назад на ринки Сходу.

Друга умова до того, щоб успішно утворити в СРСР східньо-концесійну промисловість — це пильно опрацьовувати договори з самими концесіонерами. Безперечно, краще тепер дати їм більше пільг, але скоротити термін переходу підприємств до рук держави й не боятися прибутків, які вони можуть дістати від своєї праці в СРСР. Адже фактично цей прибуток імперіялістичні держави дістають за дорогий товар або важкий визиск східньої праці, а за східньої концесійної радянської політики, сполученої з кращими умовами для східника, цей прибуток частково дістане за організаційну працю концесіонер і посередньо СРСР, збільшивши товарообіг із Сходом та поліпшивши розрахунковий баланс. Концесійні підприємства повинні бути здебільша по окраїнах Союзу, ближче до місць сировини й збуту (напр., в Іркутську — вовняна фабрика для використання монгольської вовни; її збудовано тут ще в XVIII віці; бавовняні в Середній Азії, цукрові — зокрема — в Киргизії, на Україні бавовняні для переробки турецької та єгипетської бавовни, то-що).

---

[1]) 1916 р. з усього акційного капіталу (в межах території СРСР) гірничої, гірської та металевої промисловости, в розмірі 1.810 мільйонів карбованців, чужоземцям належало до 55% („Плановое хозяйство", 1926, № 7. А. Рабинович).

Хто збуватиме товарову продукцію цих концесій, чи радянські державні органи, чи змішані товариства чи концесіонери, це питання дуже важливі та складні і для нашої монополії зовнішьої торговлі, що є непорушна підвалина радянської економії, і для інтересів самих концесіонерів. Ці питання треба продумати й опрацювати дуже пильно, тим більш, що союзна преса багато уваги вже віддає теоретичному й практичному обмірковуванню концесійних проблем [1]).

Наприкінці нашого досліду над долею союзно-східніх зносин треба зазначити, що історія наших колишніх звязків із східніми державами теж свідчить про важливість для СРСР звернути особливу увагу на поглиблення зносин із Сходом. Ці історичні дані минулого (що на їх, за браком місця, тут спинятися не доводиться) ще більше підпирають потребу прискорити розвиток радянсько-східніх зносин, щоб швидше перетворити СРСР в рівномірно розвинутий індустріялізований господарчий організм, економічно від инших держав незалежний.

Отже питання про шляхи розвитку радянсько-східніх зносин, яке ми проаналізували, спонукує союзні радянські соціялістичні республіки (зокрема, Україну з її густою людністю та найближчим сусідством з країнами Близького Сходу) утворити в своїх межах промисловість, яка працюватиме на східнього споживача. Шлях до цього може лежати через концесійну політику, як шлях найшвидший, певний, безутратний і безпечний, беручи до уваги, що всі командні висоти в галузі праці, виробництва й обміну перебувають у міцних руках комуністичної партії. Але, розуміється, чи то будуть справді й в остаточному наслідкові шляхи концесійні, змішаних товариств, приватного капіталу, кооперативного, державного чи инші, комбіновані, — однаково ці шляхи треба знайти й на них здійснити тісний економічний звязок із східніми сусідами.

В цьому й полягатиме, окрім монополії, основна одміна в ході розвитку зовнішньої торговлі Союзу проти царської Росії, а саме в тому, що союзний уряд, нарешті, фактично приділить східній економіці належне їй місце в народньому господарстві радянських республік та що торговельно-промислові зносини з східніми країнами розвиватимуться інтенсивніше, ніж із західньо-европейськими та американськими народами.

---

[1]) А. Йоффе, Яннін, Д. Мінкін, М. Гуревич та инші (напр. за 1926 рік: „Эконом. Жизнь" № 31, „Правда" № 47, „Торгово-Промышленная Газета" №№ 58, 93, 102, „Экономическое Обозрение" 1927 р., № 1).